

Taylorisme og den »reelle subsumption«.

Om Jürgen H. Mendners industrisociologiske anvendelse af de Marx'ske strukturbegreber.

Heiner Stück

Problemstilling

Den her foreliggende kritik¹ af den tilgang som J.H. Mendner bl.a. følger i sit arbejde: »Teknologisk udvikling i den kapitalistiske arbejdsproces«, har en dobbelt målsætning: Den vil for det første pege på nogle problemer, som opstår ved den umiddelbare anvendelse af strukturelle begreber fra den Marx'ske teori på analytiske begreber udviklet ud fra fortolkningen af empiriske fremtrædelser; den vil for det andet pege på det problem, som rejser sig ud fra Mendners historiske reificering af Taylorismen som et adækvat udtryk for »den reelle subsumption«: Også når man knytter an til de strukturelle udsagn i den Marx'ske teori, forbliver det en nødvendighed at udvikle en egen industrisociologisk analytik, for at kunne forklare udviklingen i industriarbejdets konkrete former, og begribe dem som udtryk for den kapitalistiske produktionsmådes almene udviklingstendenser.

Vores centrale metodiske indvending retter sig mod den industrisociologiske anvendelse af det strukturelle begreb »den reelle subsumption«. Denne anvendelse fører til, at man opfatter den »tayloristiske« arbejdsorganisation som så at sige den udførlige empiriske konkretion af den »reelle subsumption« af arbejdet under kapitalen. Vores kritik vender sig tillige mod den historiske reificering af det Marx'ske begreb for den »reelle subsumption«, således som det kommer til udtryk gennem definitionen af »Taylorismen som adækvat formbestemmelse af den kapitalistiske arbejdsproces«².

Denne historiske reificering, som kommer af den umiddelbare overgang fra begrebsligt til historisk niveau, fører nødvendigvis til modsigelser. Dette viser sig bl.a. ved Mendners vurdering af de af industriarbejdets

1. Dette arbejde er blevet til indenfor rammen af Sonderforschungsbereiches 101, Münchens Universitet, Teilprojekt C1 ved Institut für socialwissenschaftliche Forschung e.v. München. Tak til kollegerne, der tog del i udarbejdelsen og diskussionen af denne tekst, for kritik og forslag: Norbert Altmann, Günther Bechtle, Klaus Düll, (ISF München). Vigtige henvisninger takker jeg også Niels Beckenbach (Univ. Bremen) og Rüdiger Seitz (SOFI Göttingen.) for.
2. Se Jürgen Mendner: »Technologische Entwicklung und Arbeitsprozess«, Frankfurt 1975, 151 ff., på svensk: »Teknologisk utveckling i den kapitalistiska arbetsprocessen«, Röda Bokforlaget/Kurasje, 1976, s. 127 ff.

former, der »ikke mere kan identificeres som modificerede former for Taylorisme.«³

Herigennem bliver det tydeligt, at en umiddelbar »anvendelse« af den Marx'ske teori på analysen af nutidige udviklingstendenser for industriarbejdet i de kapitalistiske samfund, hverken fører til en videreudvikling af en marxistisk samfundsteori, eller til en for den empiriske undersøgelse af industriarbejdet nyttig industrisociologisk analytik. Denne – nærmest immanent anførte – kritik af den »industrisociologiske anvendelse« af »den reelle subsumption«'s begreb, fører derfor afsluttende til den metodiske fordring, at også ved »anknytning« til den Marx'ske teori som ledetråde for den empiriske undersøgelse af industriarbejde, må man stille sig den opgave, at udvikle en empirisk anvendbar industrisociologisk analytik, som samtidig muliggør en relatering tilbage til de strukturelle udsagn i den Marx'ske teori.

Til forholdet mellem almen og historisk undersøgelse.

Mendners forståelse af »Taylorismen som adækvat formbestemmelse af den kapitalistiske arbejdsproces«,⁴ udspringer af en historisk drejning af det Marx'ske begreb »den reelle subsumption«. Således »bragte først de Taylor'ske metoder en adækvat tilpasning af arbejdsprocessen til kapitalvaloriseringen, altså dens reelle subsumption under kapitalen«. (5f) Selvom Mendner selv henviser til, at den reelle subsumption af arbejdet under kapitalen »fuldbyrdes i alle de former, hvor den relative merværdi udvikler sig til forskel fra den absolutte« (Marx)⁵, opstiller han dernæst den tese, at den reelle subsumption af arbejdet under kapitalen først afsluttes i og med den Taylor'ske arbejdsorganisation. Denne tese støtter sig først og fremmest på argumentet, at den »adækvate formbestemmelse« af arbejdsprocessen som valoriseringsproces for kapitalen, først nås i og med anvendelsen af videnskabelige metoder, der gør arbejdsorganisationen til mål for intensivering af arbejdet:

»Var den teknologiske omvæltning af produktionsapparatet med henblik på stigning i arbejdsproduktiviteten det centrale økonomiske moment ved produktionen af relativ merværdi, så finder denne side af den reelle subsumption sin tilsvarende supplerings gennem anvendelsen af

3. Mendner, *ibid* s. 173, svensk/dansk udgave s. 145.
4. Hvis ikke andet anføres, henviser sideangivelserne ved citaterne i teksten til Jürgen H. Mendner: »Humanisierung der Arbeit als gewerkschafts-politisches Problem«, i *Mehrwert* nr. 9 1975. Disse formuleringer svarer i vidt omfang til de tilsvarende passager om Taylorismen i Mendners bogpublikation *ibid* 129 ff., svensk/dansk udgave s. 109 ff.
5. Karl Marx: »Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses«, Frankfurt 1970; 61, Dansk udgave: Modtryk 1974, s. 107.

den Taylor'ske arbejdsvidenskab i arbejdsorganisationen med henblik på stigning i arbejdsintensitet og sikring af den bedriftsmæssige kapitalmagt.« (8f)

Mendners centrale tese lyder: »De til de kapitalistiske produktionsforhold svarende adækvate formbestemmelser af arbejdsprocessen lader sig alment identificere med det Taylor'ske system«. (15) Allerede denne begrebslige formulering er problematisk. Taylorismen kunne til nød – men så i omvendt formulering – være adækvat som »brugsudformning« af formprincippet »den reelle subsumption«, som en til valoriseringsprincippet svarende konkret udformning af arbejdsprocessen. Mendner når frem til dette problematiske udsagn, fordi han historicerer de strukturelle udsagn i den Marx'ske teori, og dermed opløser den metodiske differens mellem begrebslig og historisk fremstilling af udviklingen i den kapitalistiske produktionsmåde.⁶ Dette viser sig, når Mendner, ved siden af højnelsen af arbejdsproduktiviteten gennem udviklingen af teknologien, som historisk nyt moment ved metoderne til produktion af relativ merværdi, vil fastholde deres »supplering gennem anvendelsen af den Taylor'ske arbejdsvidenskab i arbejdsorganisationen.« (8f) Det kan ikke bestrides, at set i relation til de af Marx beskrevne historiske former for virksomhedsmæssig arbejdsdeling⁷ (indenfor rammerne af hans kategoriale udvikling af metoder til produktion af relativ merværdi) blev arbejdsorganisationens konkrete former forandret af taylorismen; vores indvending retter sig da også mere mod den status, som Mendner tillægger dette »supplerings«-

6. Denne problematiske fremgangsmåde bliver også tydelig ved Mendners behandling af ledelsesfunktionerne. På det begrebslige plan tilslutter Mendner sig den Marx'ske forståelse af dobbeltkarakteren af ledelsesfunktionerne i den kapitalistiske produktionsproces: »arbejdsorganisationen må ved siden af den nødvendige kombination og ledelse, sikre produktionsprocessens samfundsmæssige arbejde som valoriseringsproces«. – (Mehrwert 9, 1975, s. 9) Men på det historiske niveau glemmer Mendner, at der også eksisterer andre ledelsessystemer end den Taylor'ske adskillelse mellem planlægning og udførsel, som afspejler andre konkrete former for produktionsteknik og arbejdsorganisation end det industrielle samlebåndsarbejde mod hvilket de Taylor'ske metoder først og fremmest retter sig. Yderligere reducerer Mendner i løbet af sine udviklinger af adskillelsen mellem ledende og udførende arbejde, den endvidere begrebsligt konstaterbare dobbeltkarakter af ledelsesfunktionerne til at være den bedriftslige magt, uden at gå ind på den for den arbejdsdelte produktionsproces nødvendige ledelsesfunktion. Dermed kan differentieringen af den indenfor den industrielle kapitaldelemlområder beskæftigede ledelseskadrer, ikke mere analyseres adækvat. Vedr. differentieringen af ledelsesfunktionerne, se analysen af: Niels Beckenbach, Hans-Joachim Braczyk, Sebastian Herkommer, Thomas Malsch, Rüdiger Seltz, Heiner Stück: »Klassenlage und Bewusstseinsformen technisch-wissenschaftlicher Lohnarbeiter – Zur diskussion« über die »Technische Intelligenz«,« Frankfurt 1973, og Hans-Joachim Braczyk, Sebastian Herkommer: »Leitende angestellte alt »dritte Kraft«?« i: Blätter für deutsche und internationale Politik, 3, 1973.
7. Se Karl Marx: »Das Kapital«, Band 1, MEW, 23. bind, 4. afsnit: Die Produktion des relativen Mehrwerts.

argument: at den »reelle subsumption« af arbejdet under kapitalen først fuldendes i og med den »tayloristiske« arbejdsorganisation.

Mendner mener, at Marx ganske vist, ved siden af den teknologiske udvikling af produktivkræfterne også har beskrevet intensiveringen af arbejdet som moment i produktionen af relativ merværdi, men at han dog indskrænkede sig til stigningen i arbejdsintensitet ved det under maskinhastigheden underlagte arbejde, mens »Taylor måtte konstatere, at der stadig fandtes relevante dele af arbejdsprocessen, i hvilken disciplinering af arbejderen endnu ikke var blevet gennemtvunget af maskinerne. Her bragte først de tayloristiske metoder den for kapitalvaloriseringen adækvate tilpasning af arbejdsprocessen, altså dens reelle subsumption under kapitalen. Omend Marx kun betragtede maskintaktfrekvensens stigning som den konkrete form for arbejdsintensivering, der svarede til de på hans tid anvendte udbytningsteknikker, så har han dog i sin almene karakteristik af arbejdsintensiveringen, taget højde for principperne i den Taylor'ske arbejdsvidenskab: »forhøjet anspænding af arbejdskraften« og tættere udfyldning af arbejdstidens porer.« (Marx)⁸

Når Marx i sin analyse af produktionsprocessen henviser til kombinationen af subjektive og objektive produktionsfaktorer, som betingelse for en stadig højnelse af arbejdets produktivitet, så omfatter denne analyse på det begrebslige plan såvel produktionsprocessens udformning, som arbejdsorganisationen.⁹ På det historiske plan forandrer den »reelle subsumption«'s konkrete fremtrædelsesformer sig. Selv hvis man opfatter den »reelle subsumption« som teoretisk formbestemmelse – som en slags analogi til den relative merværdis produktionsmetoder – ville det gælde, at de begrebslige elementer i en sådan formbestemmelse (økonomisering med det levende arbejde, økonomisering med anvendelsen af den konstante kapital, »omvæltning« af produktionsprocessernes tekniske betingelser,) ikke ville være identiske med den bedriftslige produktionsproces' konkrete udformninger. (Produktionsteknik, arbejdsorganisation, kvalifikationsstruktur.)

8. Mendner: *Technologische Entwicklung und Arbeitsprozess*, s. 132 ff., dansk/svensk udgave s. 112 ff.
9. For en tilsvarende fortolkning af den Marx'ske teori, se formuleringerne hos Beckenbach m.fl., op.cit. 125 ff. og 202 ff. »økonomiseringen med det levende arbejde er resultatet af den i den relative merværdis produktionsmetoder indeholdte tendens til stadig omvæltning af arbejdsprocessens tekniske og samfundsmæssige betingelser. De giver anstød til en videre udvikling af arbejdets produktivkraft, såvel som økonomisering med produktionsbetingelserne.« (op.cit. s. 129)

I den Marx'ske teori besidder begreberne »formel« og »reel« subsumption den funktion, i sammenhæng med metoderne til absolut og relativ merværdiproduktion, at beskrive kapitalforholdets gennem sættelse i den bedriftslige og samfundsmæssige arbejdsdeling. Men hermed er ikke forbundet nogen fase teori, som industrisociologisk legitimerer de forskellige former for arbejdsorganisation i produktionsprocessen som forskellige faser i arbejdets reelle subsumption under kapitalen.¹⁰ Den reelle subsumptions begreb – i modsætning til begrebet for den formelle subsumption – henviser til tvangen til bestandigt at højne arbejdsproduktiviteten gennem forandring af teknologi og arbejdsorganisation. Denne bestandige, men historisk set dog på ingen måde lineært fortløbende proces, omfatter i den Marx'ske analyse tillige »det levende arbejdes underordning« under produktionsprocessens objektive betingelser (teknologi og organisation):

»Det alment karakteristiske ved den *formelle subsumption under kapitalen* varer ved, dvs. den direkte *underordning af arbejdsprocessen* under kapitalen, på hvilken måde den end beskrives teknologisk. Men på denne basis hæver der sig en teknologisk og yderligere *specifik produktionsmåde, som omvælter arbejdsprocessens reale natur og dens reale betingelser – den kapitalistiske produktionsmåde*. Først når denne indtræder findes *arbejdets reale subsumption under kapitalen* sted.

Arbejdets reale subsumption under kapitalen udvikles i alle de former, som udvikler den relative merværdi til forskel fra den absolutte.

Med arbejdets reale subsumption finder der en fuldstændig (og bestandig vedvarende og gentagende) revolution sted i selve produktionsmåden, i arbejdets produktivitet og i forholdet mellem kapitalist og arbejder.

Ved arbejdets reelle subsumption under kapitalen indtræder alle de ændringer i selve arbejdsprocessen, vi tidligere har udviklet. *Arbejdets sociale produktivkræfter* udvikles, og med arbejdet på højt niveau finder der anvendelse af videnskab og maskineri sted i den umiddelbare produktion.«¹¹

10. Mendner sikrer sig ganske vist imod, i indledningen til »teknologisk udvikling i den kapitalistiske arbejdsproces«, at kendetegne mekanisering og automation som »faser i den reelle subsumption« (op.cit. s. 17) dansk/svensk s. 10, men hans egen analyse af »arbejdets reelle subsumption i mekaniseringsfasen«, såvel som i automationsfasen, opstiller dog »kendetegnene på den i produktivkraftudviklingen anlagte logiske trin for substitution af mennesket via de objektive produktionsbetingelser« hvor den logiske rækkefølge også langfristet modsvarer den historiske udvikling.« (op.cit. s. 18) dansk/-svensk s. 10.
11. Marx: Resultate ... op.cit. s. 60, dansk udgave, op.cit. s. 107. Til anvendelsen af begreberne »formel« og »reel« subsumption af arbejdet under kapitalen. Se »Resultate«, tysk udgave

Noten fortsættes næste side.

Den i følge Mendner, »i løbet af den reelle subsumtion ... udviklede taylorisering af arbejdsprocessen,« (15) opstiller såvel teoretisk som empirisk en historisk form for reel subsumtion, som kan afløses af andre former.¹² Bestemmelsen af »taylorismen som den kapitalistiske arbejdsproces' adækvate formbestemmelse« (Mendner) stammer fra, at Mendner industrisociologisk identificerer begrebet »den reelle subsumtion« med en historisk konkret udformning af den kapitalistiske arbejdsproces. Heroverfor står, efter vort skøn, at den Marx'ske analyse af overgangen fra den »formelle« til den »reelle subsumtion« viser, at alle den relative merværdis forskellige former for produktionsmetoder, udvikles på basis af den »reelle subsumtion«.

»Den absolutte merværdis produktionsform betinger dernæst den *formelle subsumtion* af arbejdet under kapitalen. (...) Produktionen af den absolutte merværdi finder sin skranke der, hvor de sociale og fysiske skrænker for arbejdsdagens udstrækning er nået. Denne modsigelse finder sin løsning i den *relative merværdis produktionsform*. (...) Den specifikke kapitalistiske produktionsmåde er kendetegnet ved den relative merværdis forskellige produktionsmetoder. (...) med (arbejdets) reelle subsumtion under kapitalen bliver på den ene side arbejdets sociale produktivkraft udviklet gennem kombinationen af mange arbejdere i den umiddelbare produktionsproces, på den anden side fremdriver kapitalforholdet systematisk anvendelse af maskineri og videnskab i stort omfang.«¹³

Mendners tese om at først med anvendelsen af de Taylor'ske metoder har den »reelle subsumtion« af arbejdsprocessen under kapitalvalori-

s. 45-64. Hertil er at bemærke, at Marx endnu i »Resultate« anvender begreberne »formel« og »reel« subsumtion for tillige med den teoretiske argumentation at beskrive historiske etaper i udviklingen af den kapitalistiske produktionsmåde, mens denne logiske struktur i Kapitalen bliver bestemt af udviklingen af værdibegrebet, mens begrebet »formel« og »reel« subsumtion som hovedregel ikke bliver taget op.

12. Overfor de indholdsmæssigt differentierede analyser af automationstendenserne i stormlem- og småserieproduktionsområder (se Mendner, *Technologische Entwicklung*, op.cit. s. 200 ff., dansk/svensk udgave s. 167 ff.) undrer det, at Mendner samtidig betegner samlebåndsproduktionen, ikke kun som »taylorismens organisationsprincip par excellence« (op.cit. s. 163, dansk/svensk udgave s. 137) men også som den »for kapitalen optimale form for rationalisering af indsatsen af menneskeligt arbejde« (op.cit. s. 135, dansk/svensk udgave s. 114). At denne form for anvendelse af Taylor'ske organisationsprincipper ikke finder sted i andre industriarbejdsområder i form af samlebåndsproduktion, at andre konkrete organisationsprincipper samtidig, under andre stofflige produktionsbetingelser, udgør optimale former for arbejdsorganisation for enkeltkapitalerne, kan ikke forklares af en tilgang, som, forstået taylorismen som en *conditio sine qua non* for økonomiseringen med det levende arbejde.
13. Beckenbach m.fl., op.cit. s. 121.

seringens betingelser fundet sin adækvate form, lader sig alligevel ikke opretholde. Ydermere bliver der med det Marx'ske begreb »den reelle subsumption« henvist til en i den kapitalistiske produktionsmåde konstant, over enkeltkapitalernes konkurrence formidlet, virksom tvang til at udvikle arbejdets tekniske og sociale produktivkræfter. Den historiske reificering af den »reelle subsumptions« princip, fører derfor i Mendners analyse nødvendigvis til modsigelser som uden disse historisk-empiriske konkretiseringer af begrebet, kunne være undgået.

Den historiske anvendelse af begrebet »den reelle subsumption« må i Mendners argumentation, på grund af definitionen af taylorismen som »adækvat formbestemmelse« af den kapitalistiske produktionsproces, således føre til modsigelser, når man stående overfor forandrede arbejdsformer ikke mere kan konstatere denne »adækvans«. Herudfra stiller sig så nødvendigvis det – problematiske – spørgsmål, om »taylorismens krise« som »krise for arbejdets subsumption« under kapitalen. Alternative former for arbejdsorganisation er da ikke mere udtryk for forandrede kapitalvaloriseringsstrategier overfor ændrede markeds- og produktionsbetingelser, men alene udtryk for »kapitalens« strategier til sikring af den bedriftslige magt: Stillet overfor »fluktuationer, fravær, strejker og sabotage« består »kapitalens afværgestrategi« i, gennem forandringer i arbejdsorganisationen, at »humanisere« arbejdsprocessen, for – på denne måde – praktisk og ideologisk at reintegrere arbejderklassen i udbytningsprocessen.«¹⁴

Ændrede former for organisering af arbejdet, der samtidig karakteriseres som »humanisering af arbejdet«, vil ikke mere kunne fortolkes industrisociologisk som udtryk for ændret anvendelse af arbejdskraften i produktionsprocessen, men må alene fortolkes politisk som »afværgestrategier for kapitalen« mod »arbejdernes modstand mod arbejdsbetingelserne«.¹⁵

Vi bestrider på ingen måde, at interesse modsætninger omkring udformningen af arbejdsbetingelserne spiller en vigtig rolle ved udformningen af nye arbejdsformer. Men vi vender os mod Mendners, overfor andre betingelser udelukkende, forklaring på opkomsten af ændrede drede arbejdsformer.

14. Mendner, op.cit. s. 169, dansk/svensk s. 142. En tilsvarende reduktion af den komplekse problematik vedr. »humanisering af arbejdet« som moment i sikringen af den bedriftslige magt foretager også Johanna Hund i hendes bidrag: »Humanisering af arbejdet – humanisering af udbygningen« i *Socialistische Politik*, nr. 33, 1975. I sit bidrag, »humanisering af arbejdet – duplik til Johanna Hund«, i *Socialistische Politik* nr. 34/35 1976 stiller Klaus Stern det berettigede spørgsmål »om den nutidige humaniseringsbegreber, og deres identifikation som arbejdsgiverintegrationsstrategier, reelt kan drives videre frem«. (op.cit. s. 167).
15. Mendner: *Technologische Entwicklung ...* s. 169, dansk/svensk udgave s. 142.

Ikke-tayloriserede arbejdsformer behøver på ingen måde, som i Mendners analyse, at være i modstrid med den »reelle subsumptions« princip; de lader sig snarere bestemme som »adækvate« arbejdsorganisatoriske former, som modsvarer enkeltkapitalistiske valoriseringsinteresser overfor forandrede markeds- og produktionsbetingelser.¹⁶ Det »tayloristiske« princip opstiller en udformning af produktionsprocessen og arbejdsorganisationen, som kan afløses af andre konkrete former, der på sin side modsvarer ændrede markeds- og produktionsbetingelser.

Taylorismen og »arbejdets humanisering«.

Efter behandlingen af nye, i relation til taylorismen »transcenderende« arbejdsorganisationsmetoder (22ff.) stiller Mendner spørgsmålet, om man – stillet overfor de metoder, som »grundet den vidtgående ophævelse af arbejdsopspaltningen og delegeringen af dispositive funktioner til de udførende ikke mere lader sig identificere som modificerede tayloristiske former ... kan sige at den kapitalistiske formbestemmelse af arbejdet allerede er ophævet.« (23). Fordi Mendner opfatter »taylorismen som adækvat formbestemmelse af den kapitalistiske arbejdsproces« kan han formulere tesen, at begreberne »arbejdsberigelse« og »autonomt gruppearbejde« indeholder mulighed for »i foregribelse af emancipatoriske momenter i arbejdsorganisationen at transcendere den kapitalistiske formbestemmelse af arbejdet.« (35) Et andet sted konstaterer han, at en arbejdsgruppes »autonomi« »ikke må udstrækkes til selvbestemmelse over den gennemsnitlige arbejdsintensitet«: Det forudbestemte (stykkantal/tid) forbliver det bestemmende moment også for det »autonome« gruppearbejde. (25)

Mendner diskuterer udførligt såvel de emancipatoriske som de restriktive momenter i arbejdsorganisationens nye former. Men denne ambivalens bliver ikke opfattet som udtryk for den kapitalistiske produktionsproces' modsætningsfyldte enhed. Snarere bliver denne enhed af arbejds- og valoriseringsproces analytisk splittet i to planer hvor emancipatoriske og restriktive momenter til enhver tid tillægges de nye former for arbejdsorganisation. Tilbageførslen af en ekstrem bedriftlig arbejdsdeling, f.eks. tilbagelægningen af opspaltede dispositive funktioner i produktionsprocessen til den i den umiddelbare produktionsproces beskæftigede arbejdskraft, sker dog efter vores opfattelse nødvendigvis i modsigelsesfyldt form: Når der med sådanne ændringer i arbejdsorganisationen bliver udfoldet kvaliteter af »autonome« handlemuligheder, som ikke er mulige i

16. Se hertil N. Altmann/K. Düll/H. Stück: »Bedingungen und Probleme betrieblich initiiertes Humanisierungsmassnahmen,« Zwischenbericht, München 1976, Teil A.

den tayloriserede arbejdsproces, så bliver disse arbejdsbetingelser i lige så høj grad subsumeret under valoriseringsbetingelserne.

Humanisering af arbejdet har som tendens en løsning af arbejdsorganisationsproblemer baseret på bedriftslige interesser, som netop opstår ved det tayloristiske system. De potentialer – de muligheder for læreprocesser, som opstår som ledsagefænomener til sådanne problemløsninger for arbejdskraften, er et resultat af, at der med tilbagetrækningen af den tayloristiske arbejdsorganisation, sker en delvis overførsel af de umiddelbare producenters arbejdsprocesrelaterede koordination på den tayloristiske arbejdsorganisations ekstreme adskillelse mellem planlægning og udførsel. Herigennem berøres arbejdsprocessen set som valoriseringsproces ikke; de konkrete former for organisation og ledelse af produktionsprocesser bliver forandret, for overfor forandrede markeds- og produktionsbetingelser at kunne opnå en for de enkeltkapitalistiske valoriseringsbetingelser optimal modsvarende udformning af produktionsprocessen.¹⁷

Når Mendner derimod i sin diskussion af de emancipatoriske og restriktive momenter i de nye former for arbejdsorganisation opregner alternative muligheder, så bliver deres til enhver tid værende realiseringschancer øjensynligt alene bundet til de bedriftsmæssige og samfundsmæssige magtforhold. »Gruppeautonomien« rummer – i følge Mendner – på den ene side muligheden af at blive »de arbejdendes kollektive selvforvaltning af deres egen udbytning«, på den anden side indeholder den også »muligheden for kamp mod kapitalens autokrati.« (26) Når Mendner går ud fra, at »det autonome gruppearbejde ikke på adækvat vis subsumerer arbejdet under valoriseringsprocessen« (26), så når han til den følgeslutning at: »for at undvige disse risici ved konceptionen af det autonome gruppearbejde, henholdsvis risikoen ved den omfattende jobberigelse, vil kapitalen overvejende kun anvende sådanne fremgangsmåder, som ingen dispositionsfrihed over gennemsnitsgraden af hans arbejdsintensitet giver arbejderen.« (27) Mendner opstiller denne slutning: »Man kan udgå fra, at metoderne til jobudvidelse i forbindelse med metoderne til jobberigelse, såvel som jobrotation og det i afdelingen opdeltede samlebandsarbejde, i den overvejende del af den industrielle masseproduktion udformes sådan, dan, at de er forenbare med de væsentlige formelementer i den kapitalistiske

17. Denne tese støttes efter vores opfattelse af forskellige virksomhedsstudier. Se bl.a. Federico Butera: »Die Rolle des Marktes, der Procuktgestaltung, des sozialen Hintergrundes und des Unternehmenstils im Falle organisatorischer Veränderungen, Bericht für die OECD, 1973,« in: Mitteilungen des Instituts für angewandte Arbeitswissenschaft, nr. 42. Köln 1973, samt Heiner Stück, i samarbejde med Norbert Altmann og Klaus Düll: »Bestrieb und Markt; Elasticität als Problem der Gestaltung von Produktionsprozess und Arbeitskräfteinsatz«, i ISF: Betrieb – Arbeitsmarkt – Qualifikation, Bind II, Frankfurt 1978.

arbejdsproces.« (27) Tager man Mendners overvejelse op om, at »grup- pens autonomi ikke vil kunne udstrække sig til selvbestemmelse over den gennemsnitlige arbejdsintensitet« (25), så udelukker dette sagsforhold ef- ter vores opfattelse ikke, at »det autonome gruppearbejde« under bestem- te produktionsbetingelser – såvist under forudsætning af gennemsnitlig arbejdsintensitet – udgør en for den relevante enkeltkapital rationel form for arbejdsorganisation: Arbejdsgruppens »autonomi« kan lige så godt – under variable ydre betingelser for bedriften (afsætningssvækkelser, pro- dukt mangfoldighed osv.) – udgøre en indre betingelse for at udøve den nødvendige fleksibilitet i den bedriftslige produktionsproces. Herigennem skulle det være klart, at en arbejdsgruppes »autonomi« under kapitalistiske produktionsforhold ikke kan udstrækkes til at omfatte en fastlæggelse af arbejdsydelsens omfang, men alene udstrækkes til den måde, hvorpå den af en arbejdsgruppe krævede ydelse gennemføres på.

Sammenbindingen af arbejdsstruktureringens konkrete former med pro- blemet angående arbejdets »reelle subsumption« under kapitalen, forbliver metodisk set en »henvisning«. Konkrete virksomhedsmæssige betingelser for udformning af produktionsprocessen og de enkelte kapitalers indsats af arbejdskraft, siges der intet om. Dermed udelukker denne ansats end- videre muligheden af, at fortolke de nye former for arbejdsorganisation som udtryk for forandrede markeds- og produktionsbetingelser. Mendner holder sig i denne sammenhæng kun til appellen til fagforeningerne om at afværge de restriktive momenter i de nye former for arbejdsorganisation, og at stille krav om gennemførelsen af de emancipatoriske momenter.¹⁸

Mendner mener, at de forskellige tiltag for at »humanisere arbejdet«, ikke udgør nogen« original valoriseringsstrategi for kapitalen, men en af- værgestrategi overfor arbejdernes oprør,«¹⁹ dvs. en strategi til at undgå »sociale omkostninger« (fluktuationer, udeblivelser, strejker). Med den- ne bestemmelse begribes dog kun ét moment i virksomhedens strategi overfor arbejdsydelsen: momentet vedrørende sikringen af den bedrifts- mæssige magt.²⁰ For at kunne opretholde sin tese om taylorismen som

18. Se hertil Mendner: *Humanisierung der Arbeit als Gewerkschaftspolitisches Problem*, op.cit. s. 30. Generelt indstemmer vi, når han ser fagforeningernes opgave i at supplere den mod sal- get af varen arbejdskraft rettede lønpolitik med en mod forbruget af arbejdskraft rettet politik.
19. Jürgen H. Mendner: »Humanisierung« oder Automatisierung? Zur Zukunft der kapitalisti- schen Arbeit«, i: Kursbuch nr. 43 Marts 1976, s. 140.
20. Godt nok stiller også Bärbel Kern og Horst Kern de for »arbejdsgivernes rentabilitetskalky- le« relevante fraværs- fluktuations- og strejkeomkostninger op i forgrunden som et centralt

Noten fortsættes næste side.

den »for kapitalistiske produktionsproces adækvate formbestemmelse af arbejdsprocessen«²¹ ser Mendner sig tvunget til at definere den med begrebet »arbejdets humanisering« skitserede, ikke-tayloriske former for arbejdsorganisation, som overgangsformer. Følgelig skal »arbejdets humanisering« udgøre et produktionsorganisatorisk forstadium til den fleksible automation. Det er altså ikke »arbejdets humanisering«, men automationen, der bringer den adækvate løsning på de fremkomne integrationsproblemer og de sociale friktionstab for kapitalen.²² På denne måde forsøger Mendner at imødegå, at der, under forandrede markeds- og produktionsbetingelser, kan frembringes arbejdsorganisatoriske former, som ikke kan karakteriseres som værende tayloristiske former. Ikke-tayloriserede arbejdsformer, som efter vort skøn modsvarer andre markeds- og produktionsbetingelser (f.eks. vekslende afsætningsmarkedsbetingelser, produktvariation, skift i seriestørrelser),^{22a} udgør i følge Mendner kun overgangsformer mellem mekaniserings- og automationsfasen²³. Dermed kan Mendner opstille tesen, at »taylorismen også i automationsfasen præger arbejdsprocessen med sit stempel, og at den derfor består som den almene form for kapitalistisk anvendt arbejde.«²⁴

Taylorisme og automation.

Vores kritik vender sig ikke imod at tage udgangspunkt i at analysere overgangen fra mekanisering til automation som en videre substitution af de menneskelige arbejdsfunktioner via de objektive produktionsfaktorer. Således udvikler Mendner for stofomformningsområdet nogle interessante teser vedrørende sammenhængen mellem produktionsteknik og procesorganisation, om mulighederne for automatisering af produktionsprocessen ud fra synsvinklen forskellige seriestørrelser.²⁵ Her bliver berørt proble-

element i deres analyse af »det delvise ophør af det repetitive delarbejde«, men de henviser dog samtidig til arbejdsgiverinteresser, som fører til »indskrænkning af det repetitive delarbejde« henholdsvis »farvel til den tayloristiske arbejdsorganisation«: nemlig markedsstrategiske og produktteknologiske betingelser, som efter disse forfatteres opfattelse godt nok »kun foreligger for et begrænset antal af virksomheder indenfor den industrielle masseproduktion«. Se Bärbel og Horst Kern: »Krise des Taylorismus? – Bemærkungen zur »Humanisierung der Arbeit«« i Martin Osterland (red): Arbeitssituation, Lebenslage und Konfliktpotential, Frankfurt, Köln 1975, s. 83 og 86.

21. Mendner, *Technologische Entwicklung ...* s. 153, dansk/svensk udgave s. 129.

22. Mendner: *Humanisierung oder Automatisierung*, op.cit. s. 141 f.

22a. Se hertil analysen af H. Stück, i samarbejde med N. Altmann og K. Düll: *Betrieb und Markt*, op.cit.

23. Herved lader sig også den omvendte tese opstille, nemlig at »autonome grupper« er teknisk-funktionelle ved høj teknisk procesinterdependens – som f.eks. ved centrale styringsanlæg i automatiserede produktionsprocesser.

24. Mendner: *Teknologische Entwicklung ...* s. 187, dansk/svensk s. 156.

25. samme s. 200 ff. hhv. s. 167 ff.

mer, hvis løsning efter vores mening kun kan nås gennem en differentieret analyse af sammenhængen mellem markeds- og produktionsbetingelser, men ikke via spørgsmålet om taylorismen som »adækvat formbestemmelse« også af automationsarbejdet. Vores kritik retter sig mere mod den »henvisning« af industrisociologisk formidlede arbejdsformer under den »reelle subsumptions« problem, som hos Mendner nødvendigvis følger af hans teoretiske problemstilling. Han må antage en »taylorisering af automationsarbejdet« for at kunne opretholde sin tese om »taylorismen som adækvat formbestemmelse af den kapitalistiske arbejdsproces«²⁶. »De med opstarten af automationen potentielt givne kvalifikationsområder med højere kvalifikationer, komplet produktionskundskab og vidtgående beslutningsautonomi, bliver i den reelle subsumptions proces tendentielt fjernet.«²⁷ Intensivering af automationsarbejdet, og udviklingen af kvalificerede indlæringssevner som dominerende kvalifikationstype tydeliggør i følge Mendner,« også i automationsfasen gennemgående tendensen til arbejdets reelle subsumption under kapitalen.«²⁸

»Arbejdets formbestemmelse gennem kapitalens valoriseringsproces, fører derfor konstant til anvendelse af arbejdsorganisationsmetoder, og aflønningsmetoder, som parcellerer arbejdet, og forholder arbejderen beslutningerne over sin egen arbejdsproces, som intensiverer arbejdet mest muligt overfor det gældende præstationsmål, og som trykker lønnen så meget som muligt. Alle disse momenter, som vel også vil blive ført videre med modificerede eller nye organisations- og aflønningsformer, er momenter i den kapitalistiske formbestemmelse af arbejdet, som vi allerede har kendetegnet ved begrebet taylorisme.«²⁹

Det lykkes ikke Mendner at påvise substitueringsprocessen af levende arbejde under det genstandsgjorte arbejde, såvel som de dermed forbundne forandringer i forhold til produktionsteknik, arbejdsorganisation og kvalifikationsstruktur, som en bestandigt løbende proces. Med sin fiksering på resultatet af bestemte reduktionsprocesser i delområder af den bedriftslige

26. Det drejer sig ikke her om den empiriske efterprøvning af Mendners redegørelser vedr. »tayloriseringen af automationsarbejdet«. Alligevel skal bemærkes at Mendner, i følge Bärbel og Horst Kern »tager fejl af produktionsarbejdets rationaliseringsspecifika under automationens betingelser«, op.cit. s. 75. Som begrundelse for denne kritik henviser Bärbel og Horst Kern til en teknisk skranke for anvendelsen af den klassiske taylorisme: »Ved bestemte automationsarbejder består der således ingen direkte sammenhæng mellem det aktive udlæg til produktionsarbejde og produktionsvolumen«, op.cit. s. 74.

27. Mendner: *Technologische Entwicklung...* s. 222, dansk/svensk s. 184.

28. samme s. 232, hhv. s. 192.

29. samme som note 28.

produktionsproces, undgår hans blik de samtidigt løbende tendenser indenfor andre delområder. Også her rammer den kritik som er formuleret af S. Gensior og B. Kraiss mod den i SOFI's studier formidlede tendens til »polarisering af kvalifikationsstrukturen«: »Denne tendens opstår metodisk set ikke mindst ud fra indskrænkningen af undersøgelsesfeltet til arbejdskraften i den traditionelle industrielle produktion.«³⁰ Betragter man derimod den bestandige udvidelse og forandring af den bedriftslige totalarbejder, så kan det empirisk fastslås, at økonomiseringen af det levende arbejde i den industrielle produktion for det meste trækker udviklingen af et »sekundært« kvalifikationsbehov i andre sektorer med sig.³¹ Under bestemte betingelser bliver også disse – gennem »opsplitning« og »sammensmeltning« af procesfunktioner (B. Lutz)³² opståede aktiviteter – underkastet økonomiseringstendenser.³³ Når økonomiseringen med det levende arbejde anvendes på området for opsplittede procesfunktioner, da kan under bestemte, empirisk endnu uafklarede betingelser, også de i dette område værende kvalifikatoriske krav, blive sænket.³⁴ Enten kan disse kvalifikatorisk set reducerede aktiviteter blive teknologisk substitueret, eller de kan igen overlades til arbejdskraften i færdiggørelses-»grundprocessen«. (f.eks. kontrollerende, dispositive eller andre funktioner.)

Begge muligheder betinger dog på sin side igen opkomsten af nye aktiviteter i området med »opsplittede« procesfunktioner hvis formidlingen af funktioner af den middelbare og umiddelbare produktionsproces uden-

30. Sabine Gensior/Beate Kraiss: »Arbeitsmarkt und Qualifikationsstruktur,« i: Soziale Welt, Heft 3, 1974, s. 328.
31. Se hertil Rainer Schultz-Wild/Friedrich Weltz/Gert Schmidt/Jürgen Sass: »Facharbeiter im Industriebetrieb,« Frankfurt 1974.
32. Burkart Lutz: Produktionsprozess und Berufsqualifikation, i Theodor Adorno (red) »Spätkapitalismus oder Industriegesellschaft?« Verhandlungen des 16. Deutschen Soziologentags (1968) Stuttgart 1969, s. 227-250.
33. Beckenbach m.fl., op.cit. s. 202 ff.
34. Reduktionen af kvalifikationer som en (mulig, ikke nødvendig) følge af økonomiseringstendenser indenfor rammerne af det levende arbejde, sættes ofte lig med, eller forveksles med, problemet med reduktion fra »kompliceret« til »simpelt« arbejde. Marx selv har ikke diskuteret dette problem særlig meget, (sml. f.eks. MEW 23:59) og han har i særdeleshed ikke udviklet nogen nærmere overvejelser over, hvilke love og kriterier, der styrer denne »reduktion«. Denne omstændighed viser sig i øvrigt som et problem for empiriske forsøg på at løse lønproblematikken, arbejdskraftklassificeringen, målingen af nytteeffekten ved uddannelse af kvalificeret arbejdskraft, måling af arbejdskraftforbrug i tid, altså i de tilfælde, hvor man empirisk skal undersøge virkningerne og følgerne af uddannelsesomkostninger. Sml. her især H. Maier: »Die Reduktion der komplizierten auf einfache Arbeit im Lichte der Marx'schen Werttheorie,« i Probleme der politischen Ökonomie, Bd. 10, 1967, og frem for alt U. Ludvig/H. Maier/J. Wähse: »Bildung als ökonomische Potenz im Sozialismus,« Berlin 1972, hvor der også findes en informativ oversigt og kritik af ældre og nye tilgange til forholdet mellem »simpelt« og »kompliceret« arbejde.

for den bedriftslige arbejdsdeling skal lykkes. Mendner derimod, opfatter denne bestandige udviklingsproces i form af en teori, som kun opfanger den ene side af denne reduktion, men ikke den samtidige tendens³⁵ indenfor den bedriftslige kvalifikationsstruktur, som udtryk for den »reelle subsumtion«. Ligeså ensidigt reducerer Mendner udformningen af arbejdsorganisationen til blot at være et moment i produktionsteknikkerne:

»Men tilpasningen af arbejdet til kapitalens valoriseringsmål, fuldendes ikke umiddelbart med den teknologiske forandring. Hver ny situation kræver tid til udvikling af nye metoder, således at processen, der sikrer kapitalens adækvate forbestemmelse af arbejdet, ofte først etableres med et betragteligt time-lag i forhold til den teknologiske udvikling. I disse overgangsformer udvikler der sig arbejdsformer, som danner billedet af »den emanciperede arbejder« (Fürstenberg), som besidder høje kvalifikationer og vidtgående arbejdsautonomi. Det drejer sig imidlertid her om tidsmæssigt begrænsede overgangsformer, som hører til en til kapitalinteresserne endnu ikke fuldt tilpasset arbejdsmåde. Den reelle subsumtion af arbejdet, vil nødvendigvis igen frembringe de udformninger af det kapitalistiske arbejde, som vi har kendetegnet som taylorismen. Denne sammenhæng lader sig også tydeligt påvise, ved udviklingen af det teknisk-videnskabelige arbejde«. ³⁶

Mendner tilbyder følgelig en variant af »teknologisk determinisme«. Arbejdsorganisationen tilpasses efterfølgende den teknologiske forandring. Mendner overser her, at det *omvendte* forløb ligesåvel udgør en mulighed for rationalisering af arbejdsprocesser: Teknificering af produktionsprocesser på basis af arbejdsorganisatorisk rationalisering. Således kan analysen af arbejdsorganisation og arbejdsprocesforløb på sin side udgøre *forudsætninger* for indførelse af ny teknologi.³⁷

Åbne problemer for en marxistisk industrisociologi.

Mendners forsøg på at relatere former for arbejdsorganisation (tayloristisk arbejdsorganisation, autonomt gruppearbejde osv.) til den Marx'ske teori alemen begreber (reel subsumtion m.v.) og at fortolke dem indenfor denne struktur, må, overfor de påviste modsætninger, anses for at være forfejlet. Denne fejltagelse viser sig ved valget af niveauer: Bliver på den

35. Se Beckenbach m.fl. op.cit. s. 209 ff.

36. Mendner, *Technologische Entwicklung*, s. 233, dansk/svensk s. 192-3.

37. Tilsvarende processer lader sig frem for alt påvise indenfor kontorområdet: (Mekanisering af bogføring, indførelse af kontormaskiner, EDB m.v.).

ene side strukturelle kategorier anvendt industrisociologisk, og bliver dermed empirisk-historiske konkretioner antaget som almene strukturelle udsagn fra den Marx'ske teori, så bliver på den anden side konkrete arbejdsformer taget ud af empirien og umiddelbart relateret til almene udsagn om forholdet mellem kapital og arbejde.

Industrisociologiens samfundsteoretiske forankring lader sig dog kun etablere via analysen af forholdet mellem enkeltkapitalerne og den samfundsmæssige totalproces. Dermed bliver det muligt, at forklare de konkrete former for industriarbejde som udtryk for enkeltkapitalistiske strategier for udformning af produktionsproces og arbejdsorganisation. Men en sådan (for de empiriske undersøgelser af moderne former for industriarbejde) nødvendig industrisociologisk analytik, er ikke indeholdt i den Marx'ske teori: Også når Marx selv, inden for rammerne af den begrebslige udfoldelse af den relative merværdis produktionsmetoder går ind på udviklingen i de historiske kooperationsformer³⁸, så er det dog det problem, at indarbejde den kapitalistiske produktionsmådes almene tendenser på begrebsligt niveau, der står i centrum for hans teori. Vælger man den Marx'ske teori som udgangspunkt for empiriske undersøgelser af delområder af de samtidige kapitalistiske samfund – som f.eks. udviklingen i det moderne industriarbejde – så stiller der sig, overfor problemerne om den begrænsede rækkevidde af den Marx'ske teori for den empiriske socialforskning to problemer: På den ene side intenderer den Marx'ske teori som almen undersøgelse af den kapitalistiske produktionsmåde, at have beskrevet udgangspunktet for en omfattende analyse af det borgerlige samfunds struktur, hvilket på det almene plan indbefatter undersøgelsen af det borgerlig samfunds retslige og statslige institutioner. For det andet kan »overgangen« fra den Marx'ske teori til empirisk socialforskning ikke bestå i at den første, som en almen undersøgelse dersøgelse af

38. Se Marx: Kapitalen, 1. bind, 4. afsnit. En videreførelse af den Marx'ske analyse af den bedriftslige og samfundsmæssige arbejdsdeling er, ud fra en marxistisk orienteret industrisociologisk perspektiv, taget op i forskellige arbejder af Pierre Naville. Se f.eks. hans bidrag i Georges Friedmann/Pierre Naville: (red) *Traité de Sociologie du Travail*, Bind 1, Paris 1961: »Division du travail et répartition des tâches«, s. 371-386. Endvidere afhandlingen: »Nouvelles recherches sur la division du travail,« i: *Cahiers d'étude de l'automatisme et des sociétés industrielles* nr. 3, 1962. I forskellige kapitler i sit værk: »Vers l'automatisme social«, Paris 1963, anknytter Naville til den Marx'ske analyse af den bedriftslige og samfundsmæssige arbejdsdelings former, for at nå frem til en vurdering af automationen. – se specielt under aspektet fremmedgørelse – diskussionen af Navilles automationsanalyse af H. Stück: »Automation et aliénation«, i *Epistémologie sociologique* nr. 8, Paris 1969. Vedr. begrundelsen for »sociologie du travail« als »sociologie du salariat« i yderligere teoretiske arbejder af Naville, se diskussionen hos Klaus Düll: »Industriesoziologie in Frankreich – Eine historische Analyse zu den Themen Technik, Industriearbeit, Arbeiterklasse,« Frankfurt 1975, 193 ff. og 235 ff.

den økonomiske struktur, intentionalt drejes – i betydningen: udvidelse til bestemte delområder indenfor det nutidige kapitalistiske samfund. Som f.eks. Mendner gør med sin »supplering« af den reelle subsumption gennem de tayloristiske arbejdsorganisationsprincipper. Den Marx'ske teori begrænsning og brugbarhed for den empiriske undersøgelse af delområder af nutidige kapitalistiske samfund består i, under opmærksomhed overfor det metodiske forhold mellem logisk og historisk undersøgelse, at tjene som »udgangspunkt« for empirisk socialforskning. Den empiriske undersøgelse af f.eks. de nutidige former for industriarbejde må – hvis den vil relatere sig til den i den Marx'ske teori formulere økonomiske strukturanalyse – se sig henvist til udviklingen af en selvstændig industrisociologisk analytik, som ikke i sig selv kan afledes af den Marx'ske teori.

En, udelukkende udfra undersøgelsesgenstanden udviklet, analytik, som ikke lader sig føre tilbage til et teoretisk system, ville under alle omstændigheder blive en vilkårlig analytik. Udelukkende udfra undersøgelsesgenstanden udviklede analytikere, som f.eks. klassifikationer af mekaniseringsfaser, og arbejdsorganisatoriske typologier, kan være heuristisk frugtbare som instrumenter for empiriske undersøgelser, men forbliver dog på et klassifikatorisk niveau, når deres sammenhæng med den til grund lagte teori ikke kan ekspliciteres. Tager man den Marx'ske teori som udgangspunkt for empirisk socialforskning om industriarbejdets udvikling, drejer det sig om, på den ene side at videreudvikle foreliggende ansatser til analyse af »teknisk udvikling« som f.eks. er blevet skitseret af B. Lutz med hjælp af analytiske kategorier³⁹ (Teknificering, organisering, procesanalyse, procesopsplitning og processammenlægning), og på den anden side teoretisk at forankre de på det analytiske niveau indvundne teorier af »middelrækkevidde« (f.eks. teknisk udvikling) i den Marx'ske teori.⁴⁰ Bagved det af G. Brandt beklagede »teoriunderskud«⁴¹ indenfor industrisociologien, ligger reelt det, som G. Bechtle i sin skitse til en teoretisk ansats har peget på,⁴² nemlig et dobbelt formidlingsproblem: Te-

39. Se Lutz, op.cit. s. 235 ff. Se endvidere N. Atmann/G. Bechtle og B. Lutz: Technisierung und Standardisierung – Elemente einer Analytik technisch-organisatorischer Veränderungen »DFG-Forschungsbericht, München 1976.

40. Se til dette også de slutninger som Gensior og Kraus drager af deres diskussion af studierne fra SOFI Göttingen og ISF München, i deres bidrag »Arbeitsmarkt und Qualifikationsstruktur« op.cit., specielt s. 329 ff. Denne problematik bliver diskuteret udfra et metodekritisk synspunkt f.eks. af B. Kraus: »Technischer Fortschritt und Bedarf an qualifizierten Arbeitskräften«, Dissertationsafhandling FU Berlin 1977.

41. Se Gerhard Brandt: »Zentrale Themen und gesellschaftliche Bedingungen der Industrie-soziologie seit Mitte der 60'er Jahre« Referat fra den 18. tyske sociologdag i Bielefeld 1976.

42. Se G. Bechtle: »Produktionstechnik, Arbeitsorganisation, Qualifikationsstruktur« Referat fra den 18. tyske sociologdag i Bielefeld 1976.

oretisk drejer det sig om forholdet mellem samfundsmæssig og bedrifts-
lig produktionsproces, analytisk drejer det sig om forholdet mellem en på
den kapitalistiske produktionsmådes objektive struktur beseret »teori om
teknisk udvikling« og udviklingen af en for undersøgelsen af produktions-
teknik, arbejdsorganisation og kvalifikation empirisk anvendbar analytik.
Udviklingen af en industrisociologisk analytik er nødvendig, hvis man
ikke kun vil forklare udviklingen i produktionsteknik, arbejdsorganisation
og kvalifikationsstruktur empirisk, men også forklare dem teoretisk set i
sammenhæng og relateret til den kapitalistiske produktionsmåde.

Denne analytik må på den ene side være i stand til, at bestemme produkti-
onsprocessen i sine bedriftlige og bedriftsydre afhængigheder; den må på
den anden side kunne begrundes ud fra formidlingsstrukturen mellem sam-
fundsmæssig og bedriftlig produktionsproces. Denne »begrundbarhed«
betyder ikke, at denne analytik skal kunne afledes ud fra den Marx'ske
teori. Den Marx'ske teori kan som »udgangspunkt« for empiriske under-
søgelser af industriarbejdet angive den teoretiske formidlingsstruktur mel-
lem samfundsmæssig og bedriftlig produktionsproces; derimod opstiller
den indholdsmæssige udarbejdelse af dette teoretiske formidlingsproblem
en opgave, som følgelig får en anknytning til den Marx'ske teori, men med
indoptagelse og udfoldelse af yderligere økonomisk-samfundsmæssige
formidlingsled.⁴³ Den industrisociologiske analytiks »begrundbarhed« ud-
fra det teoretisk bestemte forhold mellem samfundsmæssig og bedriftlig
produktionsproces, skal på sin side muliggøre tilbagerelatering til teore-
tiske udsagn om udviklingen i den kapitalistiske produktionsproces. Her-
med er nævnt problemer for det videre teoretiske og analytiske forsknings-
arbejde, men endnu ikke peget på nogen løsninger.

Den foreliggende kritik af Mendners tilgang kan derfor henvise til nød-
vendigheden af disse forskningsprocesser, men dog ikke selv give et posi-
tivt svar på de opstillede spørgsmål.

Oversat fra: Leviathan, nr. 2 1978: Heiner Stück: »Taylorismus und »re-
elle subsumtion«, af Flemming Bahner og Erling Havn.

43. Se G. Bechtles udkast: Gesellschaftliche und betriebliche Bedingungen der Nutzung von
Arbeitskraft«, udkommer 1978 som forskningspapir fra ISF.

NYHED!

LARS QVORTRUP

KRISE, REVOLUTION OG UTOPI

Kriseteori – det begreb har efterhånden fået en snæver, økonomisk og pessimistisk klang: konjunkturedgang, underskud på betalingsbalancen, strukturproblemer...

Denne bog står på to måder i modsætning til den herskende »marxisme« på venstrefløj.

Det er efterhånden – også på venstrefløj – blevet et udbredt udsagn, at kapitalismen ikke nødvendigvis, dvs. på grund af indre lovmæssigheder, vil bryde sammen. Heroverfor fastholder bogen i en omhyggelig rekonstruktion af loven om profitratens faldende tendens og i en kritik af forskellige forvanskninger af denne lov, at og hvordan kapitalismen *er* en sammenbrudsmærket produktionsmåde.

Det er efterhånden blevet et udbredt udsagn, at Marx's kriseteori handler om økonomi i snæver forstand. Heroverfor fastholder bogen, at kriseteorien er en omfattende og forhåbningsfuld teori om sociale forhold: om kapitalismens klassekampe, om oprør, revolutioner og contra-revolutioner og om utopierne om et bedre samfund.

Kapitalismen bryder ikke bare sammen. Den afsætter også utopier om det klasseløse samfund som frihedens rige og den skaber mulighederne for virkeliggørelsen af et sådant samfund.

BOGLADEPRIS: 69,- KR

PRIS SOM KURASJE-ABONNEMENT 54,- KR